

A mesés Kelet és a tarokk-kártya találkozása:

A leaotungi emberkék keletkezéstörténete és értelmezési lehetőségei

A Jókai jegyzetfüzeteit sajtó alá rendező Péter Zoltán és Péterffy László beazonosította *A leaotungi emberkék* fő forrását, amely Johann Cristoph Wagner 1689-ben kiadott *Das mächtige Kayser-Reich Sina und die Asiatische Tartarey* című műve volt,¹ a két mű kapcsolódási pontjainak részletesebb vizsgálata azonban elmaradt. A kötet Wagner többi munkájával együtt Jókai könyvtárának a részét képezte.² Wagner műveit Jókai gyakran használta szövegalkotáskor,³ 1893-ban *A Hét* által kezdeményezett körkérdés során („Melyik az a hét könyv, melyet megtartana, ha hét könyvön kívül minden egyéb irodalmi műtől mindörökre megválni volna kénytelen?”⁴) például válaszában megjelölte „Wagner Keresztély »Städte und Geschichtskunde«”⁵ című művét is. A *Das mächtige Kayser-Reich Sina...*-t Jókai már évtizedekkel korábban is kijegyzetelte (ez alkalommal még nem tüntette fel az eredeti mű pontos oldalszámait a noteszban)⁶ és felhasználta az Üstökösben megjelent kínai tárgyú szövegeihez. *A leaotungi emberkékek* kapcsolatos feljegyzések egy része („Amely házban daru van, ott sokáig élnek”, „Tigris szelidítő hegy Kutien”, „Madár és hal”⁷) megfeleltethető a lap 1863. decemberi számában *Chinai furcsaságok. Egy régi foliánsból kiszedegetve* cím alatt összegyűjtött érdekességeknek.⁸

A XII. notesz utolsó lapjaira írott feljegyzések mind Wagner könyvére utalnak,⁹ a jegyzetek mellett feltüntetett számok a mű oldalszámainak felelnek meg. A számok növekedése azt sejteti, hogy Jókai az elejétől a végéig elolvasta a művet, és olvasás közben folyamatosan jegyzetelt. Noha Wagner könyvében van egy fejezet *Die*

¹ JÓKAI Mór, *Följegyzések II*, kiad. PÉTER Zoltán, PÉTERFFY László, Budapest, Akadémiai, 1967, 771.

² „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa*, szerk. E. CSORBA Csilla, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006, 146.

³ *A jövő század regényében* említi is: „Tudós Wagner a XVII. században kínai írók után azt jegyzé fel, hogy amely tigrisek a kin-tseui hegyek között laknak, az embert nem bántják.” (JÓKAI, *A jövő század regénye*, kiad. D. ZÖLDHELYI Zsuzsa, Budapest, Akadémiai, 1981, II, 152.)

⁴ N. N., *A hét könyv kérdése*, *A Hét*, 1893. március 19., 183.

⁵ *Uo.*, 184.

⁶ JÓKAI Mór, *Följegyzések I*, kiad. PÉTER Zoltán, PÉTERFFY László, Budapest, Akadémiai, 1967, 130–132.

⁷ JÓKAI, *Följegyzések II*, i. m., 430.

⁸ „A chinaiak darut tartanak a háznál, hogy sokáig éljenek; – minthogy a daru is sokáig él.”, „Chinában van egy olyan hegy, amelyen minden állat megszelidül; még a tigrisek sem harapnak.”, „Chinában szavahihető utazók láttak olyan madarat, a melyből télire hal lesz” (N. N., *Chinai furcsaságok. Egy régi foliánsból kiszedegetve*, Üstökös, 1863. december 5., 179.)

⁹ *Uo.*, 430–431.

Provintz Leaotung címmel,¹⁰ Jókai nem csak a vonatkozó részt használta fel Leaotung leírásához, ugyanis csak két rövidke jegyzet, a „Leaotung gazdag vidék”, illetve a „Táncoló asszonyok” kötődik a kérdéses fejezethez.¹¹ Jókai imaginárius Leaotung tartományának érzékletes leírása a könyv különböző fejezeteinek elemeiből kollázsszerűen épül fel. A Bao-Lin-Xi pagoda, amelyben tízezer festett gipszkép található a Nanking tartományról szóló fejezetben szerepel, míg Xelenhoa, akinek a fiatal Csia Csingi császár a pagodában látja meg az arcképét és ismeri meg mesészerű történetét, a *Hanyangfu* című rövid részben tűnik fel Wagner könyvében. A Xa szarvasember, valamint a kőbe mélyedt óriási embernyomok a Csodahegyről szóló fejezetben bukkannak fel, míg a repülő majmokról a *Vögel in Sina* című átfogóbb részben esik szó. Jókai tehát olyan elemeket használt fel, amelyek külön-külön mind hozzátartoztak a nyugati ember számára elképzelhető és hozzáférhető Kína-képhez, azonban ezeket az elemeket újrendezte és iseri értelemben a kombináció fikcióképző aktusával¹² olyan képzeletbeli tartományt alkotott, amelyhez elsődlegesen a csodálatosnak tűnő elemeket rendelte hozzá. A konkrét földrajzi koordinátákkal körülhatárolható kínai tartomány ekként vált egy képzeletbeli konstrukcióvá, fizikai térből a reprezentációk kulturális terévé.¹³ Ez a tér tette lehetővé, hogy a csodálatos, a mesészerű a világ természetes működési módjaként tűnjön fel.¹⁴ Jókai fantáziájának korlátlan szárnyalását, az események csodaszerűségét a *Bolond Istók* szerkesztősége is kiemelte egyik cikkében, amelyben a pókfonálból fátylat szövő leaotungi lány jelenetének hihetőségét tette humor tárgyává: „De nekifiatalodott veterán koszorusunk fantáziája, melynek már minden lefesthető!”¹⁵

Az a compilációs technika, amely *A leaotungi emberkék* esetén elég látványosan nyomon követhető, jól alátámasztja azt a megállapítást, amelyet Vaderna Gábor fogalmazott meg a *Török világ Magyarországon* és *A kétszarvú ember* recepciótörténetének vizsgálatakor: a valós és fiktív elemek szétválasztása „voltaképpen elfedi, hogy Jókai a csodás történetek egy részét (ha nem éppen mindet)

¹⁰ Johann Cristoph WAGNER, *Das mächtige Kayser-Reich Sina und die Asiatische Tartarey*, Augsburg, Jacob Rossmayer, 1689, 107–108.

¹¹ JÓKAI, *Följegyzések II*, i. m., 431.

¹² Wolfgang ISER, *A fiktív és az imaginárius: Az irodalmi antropológia ösvényein*, ford. MOLNÁR Gábor Tamás, Budapest, Osiris, 2001, 32.

¹³ Egy régió megjelenítésének problematikájáról lásd bővebben: T. SZABÓ Levente, *Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén* = Uő, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, Kolozsvár, Kompress–Korunk, 2008, 20–27.

¹⁴ „Ha [az olvasó] [...] úgy dönt, hogy új természeti törvényeket kell elfogadnunk, melyek révén a jelenség magyarázhatóvá válik, a csodás műfajába lépünk.” (Tzvetan TODOROV, *Bevezetés a fantasztikus irodalomba*, ford. GELLÉRI Gábor, Budapest, Napvilág, 2002, 39.)

¹⁵ N. N., *A leaotungi emberkék fátyola*, Bolond Istók, 1890. november 30., 9.

szintén történeti munkákból bányásztta elő.”¹⁶ Szembeötlő viszont, hogy noha a csodás tartomány leírásához Wagner könyve is kellő anyagot szolgáltatott, nincs szó benne olyan parányi emberkékről, akik „nem lehetnek nagyobbak egy bakarasznál.”¹⁷ Joggal feltételezhetjük, hogy a Kína többi tartományától elzárt emberek, akik a túlnépesedéstől tartva a nafta révén tudatosan lekicsinyítették magukat, Jókai leleményei.

Világirodalmi előképként e tekintetben egyértelműen gondolhatunk Jonathan Swift *Gulliverjére*, amelyet Jókai kétséget kizáróan ismert. Éppen Az *Üstökös* 1876-os évfolyama hirdette, hogy a „jövő évnegyedben közölni fogja [...] a világhírű angol szatirikus Swift művét: Gulliver utazásait a Liliputiakhoz, Brobdingnagba, Laputába stb. számos remek rajzzal”,¹⁸ s noha a szöveggözlés elmaradt, 1878-ban, illetve 1882-ben megjelent egy-egy vers *A liliputiak* címmel a lapban.¹⁹ Jókai a regényeiben több ízben is utalt a *Gulliverre*, például *A jövő század regényének* előszavában a világhírű államregények között említette „Swift remekművé”-t,²⁰ az *Egy játékos, aki nyerben a mű több más klasszikussal együtt Milióra könyvtárának részét képezte*,²¹ Liliput pedig *Az arany ember*, illetve a *Névtelen vár* egy-egy fejezetében került említésre. Swift művének kimutatható ismerete, valamint a miniatűr szereplők megjelenítése miatt *A leaotungi emberkék* óhatatlanul is kapcsolódik a *Gulliverhez*, azonban a mesében nincs olyan explicit intertextuális utalás, amellyel a szerző jelezni szeretne volna a két szöveg szoros kapcsolatát, noha kétségtelen, hogy vannak hasonló megoldások a két műben – például mindkét műben a vezető a legmagasabb az apró emberkék között, illetve a leaotungiak küzdelme az aranymenyéttel vagy az óriási fekete kakassal felidézheti Gulliver harcát az óriáspatkánnyal.

E ponton tartok a keletkezéstörténet szempontjából jelentősnek egy Jókai által írt nyílt levelet. Viszonylag ritka eset, hogy egy szövegről a megjelenés után kevesebb mint egy héttel a nyilvánosság előtt műhelytitkokat áruljon el a szerző. Ha nem éppen Mikszáth Kálmán érdeklődött volna élenken *A leaotungi emberkék*

¹⁶ VADERNA Gábor, *Erdély – identitás – Jókai = A kispróza nagymestere: Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Tempevölgy, 2018, 127.

¹⁷ JÓKAI Mór, *A leaotungi emberkék* = Uő, *Mesék és regék*, Budapest, Révai Testvérek, 1898, 54. [A továbbiakban: *A leaotungi emberkék*]

¹⁸ *Üstökös*, 1876. szeptember 23., 466.

¹⁹ IBIS, *A liliputiak*, *Üstökös*, 1878. április 14., 170.; GARABONCZÁS DIÁK [GÁRDONYI Géza], *A liliputiak*, *Üstökös*, 1882. április 2., 4.

²⁰ JÓKAI, *A jövő század regénye*, i. m., I, 5.

²¹ JÓKAI Mór, *Egy játékos, aki nyer*, kiad. NACSÁDY József, Budapest, Akadémiai, 1966, 64.

keletkezéstörténete iránt,²² valószínűleg néhány jelentős filológiai adalékkal szegényebbek lennénk, hiszen Jókai Mikszáth ösztönzésére fedte fel nyílt levélben, hogy „honnan a pokolbul” vette „az ideát azokhoz a leaotungi emberkékhöz.”²³ A mesét Jókai öt részletben közölte a *Pesti Hírlap*ban 1890. november 16. és 20. között, majd november 26-án ugyanitt megjelent az említett levél, amelyben Mikszáth egy klubbeli találkozás során feltett kérdésére válaszolt. Három nappal később, november 29-én Mikszáth is válaszolt Jókai levelére.

A levélben Jókai sem az egyértelműen kimutatható Wagner, sem Swift művét nem említette meg – úgy fedte fel műhelytitkait, hogy el is hallgatta valamennyit. A vizsgálat szempontjából azonban mégsem érdektelen a levél, ugyanis éppen az apró emberkéek szerepeltetésével kapcsolatos ötleteket érinti elsődlegesen. A levélre nem hívta fel a figyelmet a Jókai-kutatás, a kritikai kiadás csak a Wagner-művel való kapcsolatra tért ki, viszont a Mikszáth cikkei összegyűjtő Kroó András és Rejtő István a Mikszáth-válással kapcsolatos jegyzetapparátusban közölte Jókai levelét is, hangsúlyozva, hogy itt „[e]gy Jókai-elbeszélés kétféle forrásmagyarázatát”-ról²⁴ van szó. A két kritikai kiadás vonatkozó anyagának összekapcsolása eddig nem történt meg, pedig a Wagner-mű és a Jókai-levél azonosítása külön-külön csak félmegoldásnak tekinthető.

Jókai levele első látásra inkább a tényleges válasz humoros megkerülésének tűnhet, amelyet a további gondolatmenet követhetősége érdekében célszerű terjedelmesebben idézni:

„Hát lássad, én ennek a mesének az eszméjét egy olyan könyvben találtam, amelyet te is minden nap forgatsz a kezeden (miként én is, és minden szolid ember). – De nemcsak, hogy lapozgatsz benne; de olvasod is, nagy figyelemmel olvasod, újra meg újra olvasod, és minden újabb olvasásnál feszült érdekléssel lesed, hogy mi lesz a történetnek a vége? [...] Hát egyszer – kinomban – mikor nagyon vertek a mamelukok, arra a gondolatra jöttem, hogy milyen derék dolog volna, ha ezek az apró emberkéek, a kik erre a tarokkra vannak festve, megelevenednének, s elkezdenének

²² Mikszáth figyelemmel követte Jókai ekkortájt megjelenő kisprózái szövegeit, a Majmuna tündérrel kapcsolatos mesékre például számos szövegében utalt és több ízben is folytatta e történetek hagyományát. Lásd bővebben: FÜLÖP Dorottya, *A dzsinn megszelídítése: Majmuna tündér, Jókai visszatérő szereplője*, Irodalomtörténet, 2020/2, 198–199.

²³ JÓKAI Mór, *Hogy jutottam a leaotungi emberkékhöz. Levél Mikszáth Kálmánhoz*, Pesti Hírlap, 1890. november 26., 1.

²⁴ MIKSZÁTH Kálmán, *Cikkek és karcolatok (1890. január – 1890. december)*, kiad. KROÓ András, REJTŐ István, Budapest, Akadémiai, 1987, 385.

egymással a maguk eszétől úgy játszani és verekedni, a hogy mi játszadjuk és verekedtetjük őket, ezek a bolérót táncoló senorák, szerenádozó Romeok, aludtejivó pifferárik, citerázó tyolok, halászó olaszok, cérna gombolyító toreádorok, mazurkázó krakuzok, pipázó basák, szüretelő magyarok, arató svábok és más egyéb khinézerek: mind megannyi jó ismerőseink, akik mindannyian üldözik a legifjabb testvérüket, a bohócmesterséget üző pagátot, de a kik fölött ismét magasan emelkedik ki az egyedül dönthetetlen potentát, a minden tarokkok uralkodója, a »skiz.« Bukhatnak császárok és királyok a kerek földtekén; de a skiz nem bukhatik meg soha. [...] Az excuse a mennyei birodalom ura! Ez a khinai császár. Chinai császár? Ime megvan az eszme a meséhez. Csak egyszer a főalak meglegyen, a többi aztán jön magától.”²⁵

A nyílt levél vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a szempontot, hogy a válasszal Jókai voltaképpen egy olyan háttértörténetet konstruált, amelyet a nyilvánosság elé tárhatónak szánt. Hasonló a probléma az önéletírások, naplók vizsgálata esetén: az emlékező ki van téve különböző benyomáskeltő és öngigazoló mechanizmusok megkötő erejének, ekként pedig a szöveggel egy színre vitt ént teremt meg.²⁶ Úgy a levél humoros hangvétele, mint a tény, hogy Mikszáth éppen a klubban szólította meg Jókait a kérdéssel, azt sejtetik, hogy inkább egy konstruált történetről van szó, amely azzal az alaphelyzettel játszott el, amelyben a kérdés elhangzott, azonban szeretnék kiemelni néhány olyan érvet, amelyek megerősítik a Jókai-levél állításait.

Jókai kártyaszenvédélye köztudomású volt,²⁷ róla kapta nevét a tarokk három személy által is játszható változata, a Jókai-hármas. Szintén az író ezen szórakozását örököltette meg a Ferraris Artúr által készített, *A történelmi tarokkparti* című festmény, amely Jókait többek között Tisza Kálmán, Podmaniczky Frigyes és Mikszáth Kálmán társaságában ábrázolja.²⁸ A festményről később Jókai is írt *A históriai tarokkparti* című 1895-ös szövegében. A biográfiai tényeken túl azonban vannak olyan Jókai-szövegek is, amelyek megalapozzák a fikció azon jellegű működését, amelyre a kérdéses levél utal. Már a *Regélő* 1845-i évfolyamában szerepel egy, *A kártya* című

²⁵ JÓKAI, *Hogy jutottam a leaotungi emberkéhez*, i. m., 1.

²⁶ BODROGI Ferenc Máté, *Kazinczy arca és a csíszoltság nyelve: Egy önreprezentáció diszkurzív háttere*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012, 15.

²⁷ SZAJBÉLY Mihály, *Jókai Mór*, Pozsony, Kalligram, 2010, 324–329.

²⁸ A Petőfi Irodalmi Múzeumban megtalálható egy eredeti fénykép is, amely feltehetően Ferraris műtermében készült. A fényképen tarokkozás közben Jókai Mór, Gojári Ödön, Sváb Károly, Beöthy Algernon, Tisza Kálmán és Nedeczky István látható. (Lásd: PIM – Egyedileg nyilvántartott fényképanyag, F.1718.)

humoros szöveg, amelyben Jókai megírta egy makk hatos autobiográfiáját.²⁹ A kártyák egy kerek asztal fiókjában kongresszust szerveztek, amelyen a magyarok képviselőjében a makkfilkó, a törökök nevében felszólaló skíz, valamint a francia hős, a coeur as vettek részt. Az életre kelő, emberként viselkedő kártyalapok tehát már az életmű kezdeti szakaszában is jelen voltak. Oltványi Ambrus szerint ez a szöveg volt Jókai „harmadik, pesti folyóiratban közölt szépirodalmi munkája”,³⁰ mivel korábban a *Hétköznapiok* két fejezete jelent meg a *Regélőben*, de ebben a formában téves a megállapítás, ugyanis a kilenc éves Jókainak egy-egy verse a *Társalkodóban* és a *Regélőben* már megjelent 1834-ben, sőt az utóbbi lapban 1844-ben újabb három versét, a *Románczot*, *Az arany és az embert*, illetve a *Hármas kint* is közölték. A kártya tehát Jókai epikai törekvéseinek korai példája a lapban, hiszen 1845 előtt több lírai munkáját is megjelentették. Szintén a kártyák és az emberek világa keveredik össze a *Meséskönyv* egyik darabjában, *A királyné és a majom* című szövegben: a majommal való pikétparti közben a király a „négy király” hívószót mondta ki, pedig valójában csak három király volt a kezében – negyediknek önmagát számolta.³¹

Magyar tarokk-kártyák

A kártya mint motívum állandó eleme maradt a későbbiekben is az életmű szövegeinek. Jókai megörökítette számos kártyaparti emlékét, szereplői pedig több novellában és regényben tarokkoznak. A teljesség igénye nélkül néhány vonatkozó példa: „Excuse” (olvasd: skíz), *Egy játékos, aki nyer*, *A lélekidomár*, *A tengerszemű hölgy*, *Öreg ember nem vén ember* stb. A tarokk kártya Olaszországból ered, onnan Franciaországba került, majd francia közvetítéssel Ausztriába és Magyarországra. A

²⁹ JÓKAI Mór, *A kártya* = Uő, *Elbeszélések (1842–1848)*, kiad. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai, 1971, 449–455.

³⁰ Uő., 779.

³¹ JÓKAI Mór, *A királyné és a majom* = Uő, *Mesék és regék*, i. m., 112.

XVIII. század közepéig az olasz változatot használták, majd később elterjedt a francia változat, amelynek lapjaira vidéki életképeket festettek. Az Ausztriában is használt tarokk-kártya, az úgynevezett bécsi tarokk az 1830-as években terjedt el – ezen lapok mindegyikére két-két különböző jelenet van festve. A magyar tarokk ez utóbbinak egyik változata, amely néhány kisebb módosításban eltér a bécsitől.³² Csábító lenne azt feltételezni, hogy Jókai a levélben az eredeti, XV. századi olasz tarokk-kártyákra utal, mivel ezek között több olyan lap is szerepel, amelynek központi figurája vagy motívuma fontos szerepben tűnik fel *A leaotungi emberkéiben*, mint például a császár, a szerelmesek, a remete, a torony vagy a csillagok. Mindez azonban véletlen egybeesésnek tűnik, ugyanis Luzu, a remete, valamint a nankingi csillagvizsgáló torony szerepel Wagner művében és Jókai jegyzetében is. Jókai vagy a bécsi, vagy a magyar változatot használta³³ – ezt erősíti a levélbeli felsorolás is, amely a különböző nemzetekhez kötődő életképek szereplőiből emel ki néhány példát.

A torony, a remete és a császár az olasz tarokk lapjain

Úgy vélem azonban, hogy nem csak arról lehet szó, hogy a kártyalapok parányi figurái megihlették Jókai fantáziáját. A levél egyik legfontosabb részének tartom azt a metaforikus relációt, amely a tarokk legmagasabb értékű lapját, a skízt éppen a kínai császárnak felelteti meg, ugyanis ha megnézzük a skízt ábrázoló lapot, egy érdekes részletre figyelhetünk fel. Ezt maga Jókai is fontosnak tartotta kiemelni a Szomaházy István által szerkesztett *Kártya-kódexben*, amelyben a tarokkról szóló fejezetet ő írta: „Azután van huszonkét tarokk; azok között a »skíz« (e szóbul alakitva »excuse«) egy harlekin, a ki a süvege hegyén egy parányi harlekint

³² ZSOLDOS Benő, *A játékkártya és története*, Budapest, Gondolat, 1980, 86–95.

³³ Jókai saját tarokkpackliját lásd: PIM, R.78.63.1-42.

tánczoltat”.³⁴ Ha a skíz a kínai császár, a kezében táncoló parányi emberke egy leaotungi vendégnek feleltethető meg a Jókai-szövegben. Nem mellékesen az a jelenet, amelyben Csia Csingi császár kezében tart egy leaotungi emberkét, a mese egyik legikonikusabb jelenetévé vált, amelyet a szöveg későbbi illusztrált kiadásában rendszeresen megjelenítettek.

A skíz

A fentebbieket figyelembe véve másképp is értelmezhetővé válik a XII. notesz utolsó feljegyzése, amelyet a kritikai kiadás készítői teljesen függetlennek tekintettek az előző, egyértelműen *A leaotungi emberké*hez kapcsolható vázlatpontoktól („Szomaházy István Rökk Szilárd u. 19 Tarokk”³⁵). E bejegyzés kapcsán mindössze az idősödő Jókai kártyaszenvedélyét emelték ki: „Jókai kiöregedett a pályatársak közül, egymásután vesztette el barátait, kártyapartnereit. Újakra kellett gondoskodni, hogy az elmaradhatatlan tarokkparti kilegyen. Így írja fel a fiatal író, Szomaházy István címét, s az utána kitett »Tarokk« szó elárulja a feljegyzés célját.”³⁶ Lehetséges, hogy ez a bejegyzés nem is annyira független az előzőektől, s ugyanúgy összefüggésbe hozható *A leaotungi emberké* keletkezéstörténetével: Wagner földrajzkönyvének elolvasása és a kártyapartik élményei valamiként

³⁴ JÓKAI Mór, *A tarokk = Kártya-kódex*, szerk. SZOMAHÁZY István, Budapest, Athenaeum, 1898, 12.

³⁵ JÓKAI, Följegyzések II, i. m., 431.

³⁶ *Uo.*, 773.

összekapcsolódtak az író fantáziájában, és létrehozták Jókai egyik legnagyobb sikert arató meséjét.

Mikszáth Kálmán érdeklődését olyannyira felkeltette Jókai keleti meséje, hogy még a szeriális szövegközlés befejezése előtt utalt *A leaotungi emberkékre* a november 18-i parlamenti ülésről szóló tudósításában: „Jókai, aki a leaotungi emberkékről álmodta tovább padjában a meséjét – ijedten pillantott fel Csákyra. Ha azok naftába mártva lettek olyan kicsinyek, milyen folyadékban nőhetett meg ekkora nagynak Csáky egy szempillanat alatt.”³⁷ A tudósítás szintén a *Pesti Hírlap*ban jelent meg, az első bekezdések éppen egy oldalra kerültek a mese negyedik folytatásával,³⁸ így az olvasóknak egyértelműen érthető volt az utalás. A Jókai levelére írott válaszában Mikszáth humorosan kifejtette, miszerint Jókai elhallgatta a szöveg valódi ihletforrását, és ismét a politikai eseményekre olvasta rá a mesét:

„Midenekelőtt megmondom neked, merre fekszik a te Leaotung tartományod, az eltemetett kis ország, a honnan nem lehet kijönni a lakosoknak. Te China mellé tettet, de voltaképpen kezdődik Prónay Dezső báró mellől és tart fölfelé egész Fröhlich Gusztávig, Horváth Gyuláig, kik a gránitzon ülnek. Ez a te leaotung tartományod. [...] Te kedves bátyám, a ki előbb láttad meg ihletett szemeddel az égboltján az Androméda csillagot, mint a szakértő csillagászok, te immár anticipálva az időket, le is irtad az ő bevonulásukat a klubba, a mikor megkisebbedve jönnek harmincheten. (Én is ennyire becsülöm a számukat). Gyönyörűségesen van ez lefestve, hogy »lépdel a kormányzó (ez a legmagasabb termetre köztük) négy vadással, három kürtfuvóval (Kaas Ivor, Bolgár és Grecsák), négy palankin-hordóval, két napernyőtartó (Linder György, Bernáth Dezső), két lámpavivővel s azonkívül tizenkét testőrvitézekkel, hoznak magukkal két tigrist, két szelindeket, egy tevét. És ez mind összevéve nem tesz ki többet egy közönséges jól kihizott mandarin súlyánál.« [...] Látod, hiába fogtad rá a tarokk-figurákra a meséidet, megösmérem én a te észjárásodnak furfangos voltát s igen sajnálom, hogy már te is a szegény mérsékelt ellenzék ellen törsz, gunyos szatirákat írva róluk.”³⁹

³⁷ MIKSZÁTH Kálmán, *A t. Házból* = MIKSZÁTH, *Cikkek és karcolatok*, i. m., 170.

³⁸ N. N., *A t. Házból*, *Pesti Hírlap*, 1890. november 19., 2–3.

³⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *Hogy jutottál a leaotungi emberkéhez. Válasz Jókai Mórhoz*, *Pesti Hírlap*, 1890. november 29., 1–2.

A neveket természetesen Mikszáth ékelte bele a Jókai-idézetbe. Értelmezése nem előzmények nélküli a magyar sajtóhagyományban: a lekicsinyített emberkéek és a politika összekapcsolásának már voltak mintái az államügyekkel kapcsolatos diskurzusban, ugyanis a gyenge politikai megnyilvánulásokat gyakran nevezték liliputinak (például: „gyenge liliput-féle kormány”,⁴⁰ „Európa örülhetett egy új liliputi parlamentnek”,⁴¹ „a közönség megszokja a jövődő liliputi – jelöltek ábrázatját”,⁴² „Hogy lehessen csatát nyerni/ Liliputi regimenttel!?”⁴³ „Liliput-alkotmányosságban élünk”,⁴⁴ „a magyar liliputi tőkájével az osztrák elefánt ellenében magát fel nem tarthatja”⁴⁵ stb.). Természetesen ebben jelentős szerepet játszott az, hogy Swift a *Gulliver utazásait* eleve olyan szatirikus műnek szánta, amely a fennálló államrendeket parodizálta. Mégis úgy tűnik, hogy például laputai jellegű rendelleneségekről⁴⁶ kevesebb alkalommal esett szó a 19. századi magyar sajtóban, mint a liliputiakról. Feltehetően az apró szereplőkkel való azonosítás még inkább hangsúlyozta a kicsinyességet és a kisszerűséget, így könnyebben aplikálható volt a közügyekkel kapcsolatos diskurzusokban. Szintén nem véletlenszerű, hogy Mikszáth éppen azt a jelenetet idézte Jókaitól, amelyben megérkezett a leaotungi küldöttség, majd ezt követően az emberkéek különböző mutatóványokkal kápráztatták el császárt, ugyanis Swift a liliputiak kötéltáncát a politikai életben való ügyeskedés metaforájaként jelenítette meg.⁴⁷

Mikszáth ekként egy ismert séma felől olvasta (és szándékosan humorosan olvasta félre) *A leaotungi emberkéket*, s ezzel a gesztusával mintegy el is bizonytalanította valamelyest a Jókai-levél állításait. Jókai meséje azonban nem szatirikus élű szöveg, a hangsúlyok elsődlegesen nem az államvezetés kérdéskörére helyeződnek, hanem finom megoldásokkal felvetett ontológiai problémákra. Ezt pedig kétséget kizáróan maga Mikszáth is tudta, hiszen *A leaotungi emberkéket* Jókai kései

⁴⁰ Ellenzék, 1884. május 31., [4].

⁴¹ Szegedi Híradó, 1879. december 21., [1].

⁴² Borsszem Jankó, 1871. augusztus 6., 870.

⁴³ M. K., *Ki a vívát?*, Üstökös, 1884. június 8., 1.

⁴⁴ Ellenőr, 1872. november 6., [1].

⁴⁵ MÁRIÁSSY Béla, *A magyar törvényhozás és Magyarország történelme*, Győr, Fischer István és Frigyes, 1888, 401.

⁴⁶ Az általam talált előfordulások: „Uraim, uraim ott a magasban csak nem képzelik önök, hogy önök a laputai felsőbb régiók azon fényes egyénei, kik addig nem eszmélnek míg őket a szolga a csörgő hályoggal fültövön nem billenti?” (Ellenőr, 1873. január 4., [2].); „A ki ily pedant latolgatáson kezdené az életet, nem sokkal lenne különb a laputai bölcsészénél, ki a parkon csak delejtű segélyével mert keresztülmenni.” (Fővárosi Lapok, 1874. május 23., 513.)

⁴⁷ Vö. Swift *Gulliver Liliputban* című művének 3. fejezetével!

művei közül az egyik legérdekesebb munkának, „a magyar irodalom legandalítóbb meséjé”-nek nevezte.⁴⁸

*

Jókai meséjében a tizenhét éves korában császárrá váló Csia Csingi nem szokványos módon szeretett volna megházasodni. A hagyományokkal ellentétben nem várta meg, hogy az anyakirálynő kijelöljön számára egy feleséget, hanem a hónap huszonharmadik napján, a kínai birodalom védistennőjének, Niomának ünnepén Nankingba látogatott, hogy maga válassza ki a megfelelő arát. Az istennő pagodájában állt Nioma óriási bronzszobra, amelynek tizenhat karja Kína tizenhat tartományát jelképezte. A szobor mindegyik keze tartott valamilyen tárgyat, amely az adott tartományhoz a leginkább illett, kivéve egyetlen egyet. Az üres kéz felkeltette a fiatal császár érdeklődését, ezért igyekezett mindent megtudni a hozzá kapcsolódó tartományról, ugyanis a „Nioma tizenhatodik keze nem markol semmit, mivelhogy az a Leaotung tartományát képviseli.”⁴⁹ A császár számára nem volt könnyű hozzáférni a Leaotunggal kapcsolatos ismeretekhez, három különböző módon szerzett információból kellett megalkotnia a számára elképzelhető tartományt. Az első leaotungi történetet a Bao-Lin-Xi pagodában a főpap mesélte el a császárnak, mivel az a tízezer festett szobor közt sétálva felfigyelt egy nőalakra:

„Ez itten a híres Xelenhoa képmása, a ki Leaotung tartománybeli asszony volt, a hol a legszebb nők laktanak. Azzal vádolták Xelenhoát, hogy a napát megmérgezte. Erre Xelenhoa letört egy ágat a virágzó granátalmából s azt mondá: ha én bűnös vagyok, hervadjon el azonnal eme gránátalmának a virága a kezemben; de ha ártatlan vagyok, legyen azonnal gyümölcsé ez a virág! S ime a granátalmának az ága a birák szemeláttára gyümölcsöt termett Xelenhoa kezében.”⁵⁰

Xelenhoa története Wagner könyvéből származó pontos átvétel,⁵¹ amely nem a *Die Provintz Leaotung* című fejezetből származik. Az, hogy Jókai mégis leaotungi történetként tünteti fel az esetet, fontos narratológiai döntés. Xelenhoa történetének az

⁴⁸ MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, i. m., 143.

⁴⁹ A leaotungi emberké, 47.

⁵⁰ *Uo.*

⁵¹ WAGNER, *i. m.*, 43.

a fő funkciója, hogy előrevetítse azt, hogy Leaotung tartomány a csodálatos, a fantasztikus elfogadása révén megérthető, csak a mesék felől megközelíthető. Csia Csing válasza – „ez nagyon szép mese” – egyszerre leplezi le és fogadja el ezt a meseszerűséget. Xelenhoa nem válik *A leaotungi emberkék* tényleges szereplőjévé, hanem a mesékből és mítoszokból megismerhető szimbolikus nőalakként tűnik fel, aki a leaotungi nőkre jellemző szépséget és erényt testesíti meg. Jókai már a *Dekameron*jában is szerepeltetett egy azonos nevű szereplőt a *Xelenhoa és Toipingvang* című novellában. Bár a gránátalmaág átváltozása nem szerepel a novellában, Jókai nagy valószínűséggel e szöveg esetén is Wagner könyvét használta, ugyanis említi a könyvben és a jegyzetekben egyaránt szereplő mutangvirágot is. Xelenhoa a *Dekameron*ban is Nanking legszebb nőjeként szerepel, akit a férje annyira szeretett, hogy halála után három évig nem temettette el, mert nem tudott megválni tőle.

Xelenhoa meséje után a császár még többet akart tudni Leaotungról, ezért felkereste a nankingi csillagvizsgáló torony igazgatóját, Jeo-Hui mandarint. Jeo-Hui tudós egy hatalmas papírtekercsről olvasta fel a tartományról összegyűjtött érdekességeket az óriási emberlábnyomokról, a kőharangokról, az éjszaka világító hegycsúcsokról, repülő majmokról, madártermő virágokról, szelíd tigrisekről, föld alatt termő gyümölcsökről és különböző forrásokról, amelyek némelyikéből tűz, némelyikéből levendula illatú víz buzog, de olyanról is, amelynek vize megfiatalítja az embert. A papírtekercsen olvasható érdekességeket Jókai Wagner könyvéből válogatta össze, s mint ahogy korábban kiemeltem, az átvett elemek efféle kollázsszerű elrendezésével egy olyan Leaotung tartományt teremtett, amelynek világrendjét alapvetően a csoda határozza meg, és amely locus amoenusnak, földi paradicsomnak hat. Szintén a tekercsről tudható meg a tartomány története, miszerint a „mennyei birodalom fennállásának hatezerhatszázötvenkettedik esztendejében, ezelőtt nyolczvan évvel egy nagy földindulás összedönté a Tien-Muen szakadékot: a mennyei kapu bezáródott, s azóta a leaotungi tartományból se ginzeng gyökérben, se sáraranyban, se szép leányokban nem fizetnek adót a császárnak.”⁵²

Korábbi, *Chinai románczok* című versében Jókai a tudósokat minden földi ismeret abszolút birtokosaként tüntette fel: „Chinában legelsők a tudósok, / Ők foglalják mind az első rangot, / A kik tudják a csin alphabetnek / Nyolczvanhétezerhatszáz betűjét. / És kiszámítják a csillagjárást, / És megírják tarka

⁵² A leaotungi emberkék, 50.

szép írással, / Hogy mi történt reggeltől napestig”.⁵³ Jeo-Hui mindentudása azonban relativizálódik a mesében, hiszen Leaotung az evilági tudomány révén nem érthető meg. Csia Csingi ezért felkereste Luzut, a Nantos-hegyen levő kolostor alapítóját, akinek világszemléletének szerves részét képezte a csoda létezésének elfogadása. Leaotung legpontosabb leírása ekként a száztíz éves szenttől származik, aki még saját szemével is láthatta az elzáródott tartományt, így az sem meglepő, hogy a cselekmény egyik kulcsmozzanata (az ötlet, hogy miként lehet felvenni a kapcsolatot a leaotungi emberkével egy aranymenyét segítségével) szintén hozzá köthető. Luzu helyreigazította a tudós tévedéseit (nem fiatalító, hanem testméretet csökkentő naftaforrás található a tartományban), és elmesélte, hogy a világtól elzáródott Leaotung emberei miként kicsinyítették le magukat a túlnépesedéstől tartva.

Leaotung egy zárt, imaginárius tér, amelybe Csia Csingi császár sohasem léphetett be, számára csak a szobrok látványa, az elmesélt történetek, az elolvasott papírtekercsek révén vált megközelíthetővé a tartomány. Minden ismeret, amely Leaotunghoz kötődik, közvetett módon érkezett hozzá, és ezeket sosem tartotta elegendőnek, mivel a ténylegesen megtapasztalhatóra vágyott. Erre a közvetettségre játszik rá a narrátori szólam több ízben is, hiszen hangsúlyozza, hogy senki sem folytathatott közvetlen beszélgetést a császárral, Csia Csingi és alattvalói ugyanis csak közvetítők révén léphettek kapcsolatba egymással: „A főpap arcra vágta magát, mivelhogy neki a császár megszólítására közvetlenül felelni nem szabad. Az első csiamkája aztán felírta selyempapírra a császár kérdését, azt átadta a főpapnak: ez viszont felírta a válaszát egy darab halhártyára; arról aztán a csiamkája leolvasta a császárnak, amit tudni kívánt.”⁵⁴ Ahhoz, hogy a császár a leaotungiakkal kapcsolatba léphessen, szintén közvetítőre volt szüksége. A két világ között egyedül az aranymenyét közlekedhetett, mivel ő volt az egyedüli élőlény, aki átférve a sziklák közti résen, besurranhatott Leaotungba. Noha a császár az aranymenyét segítségével üzeni tudott a leaotungiaknak, a tartomány megközelítésére nem volt továbbra sem módja. Az egyetlen lehetőség a találkozásra az emberkéek nankingi látogatása volt. A látogatás sem tette lehetővé a két világ fúzióját: a küldöttség érkezéséről a császáron és néhány emberén kívül nem tudott senki, „a mesés emberkéket és csodaállataikat zárt tartályokban szállíták a palota belsejébe”,⁵⁵ távozásuk után pedig a császár megparancsolta, hogy a történeteket mindenki a legnagyobb diszkrécióval kezelje.

⁵³ JÓKAI Mór, *Chinai románczok* = Uő, *Költemények*, Budapest, Révai Testvérek, 1904, II, 135.

⁵⁴ A leaotungi emberkéek, 46.

⁵⁵ Uo., 58.

Az elérhetetlen tér szimbolikusságát erősíti annak a szakadéknak az elnevezése (Az ég kapuja), amely nyolcvan évvel korábban sziklával temetődött be, ezzel végérvényesen elszakítva Kínától Leaotung tartományt. Az elnevezésekkel való finom játék azt sugallja, hogy „a mennyei birodalom” éppen az egyik legfontosabb tartományát vesztette el a földrengés miatt. Csia Csingi apja, Xio császár át akarta fúrni a hegyet, hogy újra megtalálja Leaotungot, de az elérhetetlen megszerzésének a kísérlete büntetéssel járt: „az emberek elfeledték, hogy merre volt a Tien Muen sziklakapu s tévedésből a Fang Muen hegyet furták keresztül: azon áttörve pedig egy olyan elátkozott tartományban lyukadtak ki, a hol szarvas emberek laknak, a kik rettenetes emberevők. Siettek is az alagutat betömetni.”⁵⁶ Ennek a típusú büntetésnek középkori előképe lehet Dante *Poklának* Odüsszeusz-monológja, amely szerint Odüsszeusz és legénysége a déli féltekére hajózott, és megközelítette a Purgatórium hegyét, amelynek tetején a Paradicsom feküdt. A hegy elérése az emberi megismerés határainak túllépését jelentette volna, s ezt megakadályozandó egy forgószelek felkapta a hajót és a tenger mélyére süllyesztette.⁵⁷

Csia Csingi minél többet megtudott a tartományról és a leaotungi nőkről, akik közül az előző császárok feleséget választottak maguknak, annál inkább azon fáradozott, hogy elérhesse az elképzelt ideált. Nem meglepő, hogy a parányi emberkéekkel való találkozás során teljesen elbűvölte a leaotungi királyleány: „Ki vagy te? Mi vagy te? Hogy engem így el tudsz bájolni? Álmodtam én már te felőled sokszor. Mindég ilyen kicsinynek láttalak. Azt hittem, távol vagy. A messzeség tesz kicsinnyé.”⁵⁸ Csia Csingi Vörösmarty Csongorjához hasonlóan az álmaiban látott, „a dicsőt, az égi szépet” ismerte fel a leaotungi királylányban. A párhuzam azért is indokolt, mivel a narrátor több ízben is tündérnek nevezi a királylányt, s az első találkozás után a két szereplőnek ugyancsak búcsút kellett mondania egymásnak, akár Csongornak és Tündének. Csia Csingi azonban nem találkozhatott többé a tündérrel, csak az emlékét őrizte meg. A kezében tartotta a parányi lányt, és neki adta eljegyzési gyűrűjét, amely túl nagy lévén egy leaotungi emberke ujjára, a fejére került koronának. Ezzel a gesztussal Csia Csingi egyértelműen feleséget és királynét választott, pedig tudta, hogy el kell válnia a királylánytól: „Aztán megcsókolta a fejét, a hogy megcsókolunk egy fülemülét, mikor szabadon akarjuk eresztetni”.⁵⁹ A császár

⁵⁶ *Uo.*, 51.

⁵⁷ DANTE, *Pokol*, ford. NÁDASDY Ádám, Budapest, Magvető, 2017, 203–205.

⁵⁸ *Uo.*, 65.

⁵⁹ *Uo.*, 67.

végérvényesen elköteleződött az ideál iránt, így sosem nősült meg többé, mert nem tudta elfeledni „azt a búbajos tündéralakot, a kit megálmodott, a kit aztán kezében tartott s a ki mikor igaz volt, akkor is csak álom volt.”⁶⁰ Leaotung tartomány ehhez hasonlóan egyszerre maradt félig-meddig birtokolható és mégis birtokolhatatlan: „Nem veszett el, mert élni fog nálad abban a tudatban, hogy van a nagy »mennyei birodalomban« egy darab föld, a melyen boldog emberek laknak. S ilyen emberek fognak lakni az egész földön tízezer esztendő múlva.”⁶¹

Jókai meséje az ideál és a földi paradicsom elvesztését és elérhetetlenségét, az elveszett idill megszerzésére tett kísérletek hiábavalóságát problematizálja. Csia Csingi császárnak, noha egy pillanatra a kezében tarthatta a királyleányt, meg kellett tanulnia elengedni őt, illetve azt, hogy Leaotung nem birtokolható és közvetlenül nem megismerhető. Jókai narratológiai szíven felépített, szimbólumhasználat szempontjából keretes szövegszerkezetet hozott létre: Nioma üres keze, amely a szöveg elején Leaotungra utal, Csia Csingi császár üresen maradt kezével egyszerre jelképezi a megfoghatatlant. Az ideálhoz való viszonyulás illetően történő megjelenítése nem feltétlenül szokványos az életműben. Ha Leaotungot elzárt, saját működési elvekkel rendelkező világgént értelmezzük, a szöveg hozzákapcsolható az orientalizmus azon megközelítéséhez, amely a cselekmény távolba helyezését mint a realitás elől való menekülést fogja fel, és ekként Jókai más, sziget motívumra épülő szövegeivel is összefüggésbe hozhatóvá válik. Ezt az értelmezést támogatja az az alkotástechnikai érdekesség, amelyre D. Zöldhelyi Zsuzsa hívta fel a figyelmet: Jókai *A jövő század regényében* az újra megtalált, idilli Kincső tartomány leírásához szintén felhasználta Wagner könyvét;⁶² néhány átvett elem, mint például a tigrisszelídítő hegy, a világító hegy, a madarat termő virág vagy a Xio császár parancsára elrendelt hegyfúrás egyaránt megjelenik úgy *A leaotungi emberkében*, mint az illető regényben.

Csia Csingi azonban nem juthat el az idillinek hitt világba akár Tatrangi Dávid, *Az arany ember* Tímár Mihályja vagy az *Ahol a pénz nem isten* szereplői, nem húzódhat el Mezrevárba, mint Kobul és családja *A khámok utódjában*, s nem hozhatja létre önerőből az idillt, nem ültethet virágokat a háború kellős közepén mint Jolieux, *A kertész a csatatéren* főszereplője. Csia Csingi tragédiája éppen az, hogy bár érzékeli

⁶⁰ Uo., 68.

⁶¹ Uo., 68.

⁶² A D. Zöldhelyi Zsuzsa által észrevett kapcsolódási pontokat lásd: JÓKAI, *A jövő század regénye*, i. m., II, 453, 454, 455, 459.

Leaotung privilegizált voltát, minden próbálkozása ellenére kívül marad rajta. A boldogság elérése mint távoli, tízezer évvel későbbi lehetőség jelenik meg a zárlatban, amelyet Csia Csingi földi életében szintén nem érhet el.